

УДК 373.01.42:331.015

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.35>**Т. Г. Веретенко**кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка**О. А. Лазаренко**магістрантка
Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ІНТЕРНЕТІ

Стаття присвячена проблемам перебування учнів початкової школи в Інтернеті. Проведене дослідження показало вплив інтернет-спілкування на поведінку учнів. Наголошується на можливості використання інтернет-ресурсів у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти, підвищення його якості завдяки максимальній структурованості, цікавій формі викладення матеріалу, можливості здійснення відкриттів, творчості та спілкування. Інтернет-середовище стало для учнів комфортним, вони прагнуть розширення соціальних контактів, самостійності та самоствердження. Проте поза увагою учнів початкової школи та їхніх батьків залишаються небезпеки та загрози, які несе у собі діяльність у Інтернеті. Виокремлені загрози онлайн-простору: тематичні загрози (пропаганда насильства й наркотиків; реклама тютюну й алкоголю; нецензурні тексти; порнографія); порушення безпеки (віруси; небажана пошта – спам; онлайн-шахрайство; збирання та розголошення приватної інформації); комунікаційні ризики (небезпечні контакти; кіберпереслідування; погрози). У дослідженні доведено необхідність пояснювати учням, що: відкритий незнайомий файл може привести до потрапляння в комп'ютер вірусу; є можливість отримання матеріалів, що спонукають до здійснення протизаконних дій; є небезпека для дитини, що надходить із сайтів, різноманітних чатів, електронної пошти; про заборону надання відомостей особистого характеру, членів родини, такі як ім'я, прізвище, адреса, вік, стать; чат-бесіди можуть примушувати дітей видати банківські дані, номери рахунків, кредитних карток, паролі; є проблема, що виникає під час онлайн-покупок без відома дорослих. Учні початкової школи не в змозі реально оцінювати рівень достовірності й безпеки інформації Інтернету. Небезпека всесвітньої мережі виявляється й у виникненні інтернет-залежності – сучасної хвороби, за якої виникає нав'язливе бажання постійно перебувати в онлайн-просторі. У разі надмірного захоплення Інтернетом варто знайти альтернативу віртуальним інтересам дитини.

Дослідження показало відсутність поінформованості щодо правил поведінки та необхідність формування безпечної поведінки учнів початкової школи в Інтернеті.

Ключові слова: Інтернет, загрози, небезпека, безпечна поведінка, правила поведінки, учні початкової школи.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена тим, що останніми роками інтернет-технології стали природною частиною життя учнів початкової школи. Невміння працювати з комп'ютером і орієнтуватися в інтернет-просторі в сучасному суспільстві можна порівняти з невінням писати й читати. Навчальні, розвивальні та розважальні інтернет-ресурси орієнтовані на дітей будь-якого віку. За їх допомогою діти в цікавій формі засвоюють основи письма і лічби, вчать малювати, привчаються до самостійної роботи і складають уявлення про навколишній світ. Розв'язання цікавих задач формує в учнів початкової школи навички навчальної діяльності. До завдань розвивальних програм та ігор входить також удосконалення пам'яті, уваги, мислення,

логіки, спостережливості, тренування швидкої реакції. Є багато ігор, що водночас мають виховну і освітню основу та здатні викликати інтерес учнів закладів загальної середньої освіти до економіки, соціології, історії, літератури. Мережеві освітні ресурси допомагають дітям прискорити й оптимізувати навчальний процес, підвищують його якість завдяки максимальній структурованості та цікавій формі викладення матеріалу. Натепер Інтернет став потужним засобом навчання та надає учням неймовірні можливості для здійснення відкриттів, творчості та спілкування. Учні початкової школи з цікавістю досліджують простір мережі.

Разом з багатьма перевагами Інтернет містить значну кількість ризиків, з якими стикаються учні початкової школи під час своєї діяльності у вірту-

альному просторі, оскільки у них не сформоване вміння добирати, всебічно аналізувати та порівнювати інформацію.

Проблема формування безпечної поведінки особистості в інформаційному суспільстві є одним зі складників соціальної політики держави, про що свідчать закони України: «Про телекомунікації» (2003 р., редакція 2017 р.), «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007), «Про основи регулювання Інтернету» (2011). У них наголошується на необхідності створення вільного доступу до інформаційного середовища, користування та обміну інформацією, захисту суспільства від кіберзлочинності та поширення продукції, що негативно впливає на користувачів, формування у них навичок безпечної поведінки в Інтернеті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема безпеки особистості в Інтернеті є актуальною в умовах сьогодення. Окремі аспекти безпечної та ризикованої поведінки школярів висвітлені у працях Т. Алексєєнко (2010 р.), О. Губорової (2011 р.), Р. Васильєвої (2015 р.), І. Литовченко, С. Максименко та С. Болтівець (2015 р.), психологічні особливості інтернет-залежних визначали Т. Наумова та В. Посохова (2014 р.); вплив інтернет-середовища на індивідуально-психологічні якості користувачів розглянув І. Романов (2005 р.), а формування їхньої поведінки – Р. Івакін (2014 р.), М. Снітко (2014 р.); профілактику адиктивної поведінки підлітків в Інтернеті дослідили Т. Вакулич (2014 р.), Н. Сергєєва (2010 р.).

Водночас аналіз джерельної бази наукових досліджень дав змогу зробити висновок, що обізнаність дітей та й більшості дорослих щодо безпеки в Інтернеті залишається досить низькою, а питання формування у школярів початкової школи безпечної поведінки в мережі потребує наукового дослідження.

Мета статті – охарактеризувати загрози, на які наражаються учні початкової школи в Інтернеті; визначити правила, яких потрібно дотримуватися в мережі.

Виклад основного матеріалу. Використання Інтернету, що поєднує між собою безліч всіх світних комп'ютерних мереж, надає можливості швидкого, зручного одержання і передачі різної корисної інформації великого обсягу. Але з початком її розвитку не було забезпечено контроль внесеної інформації і нині в Інтернеті міститься величезна кількість небезпеки: розсилання комп'ютерних вірусів і небажаної пошти, вилучення інформації особистого характеру для крадіжок, шантажу, переслідувань, поширення і залучення до порнографії, інформування про сайти, небезпечні для дітей, наприклад, про секти, наркотики та їх виготовлення, суїциди, різні види насильства.

Аналізуючи наукові джерела дослідників безпеки та загроз в онлайн-просторі, ми виокремили такі як:

1. Тематичні загрози: пропаганда насильства й наркотиків; реклама тютюну й алкоголю; нецензурні тексти; порнографія [4; 5; 9; 10; 11].

2. Порушення безпеки: віруси; небажана пошта – спам; онлайн-шахрайство; збирання та розголошення приватної інформації [4; 5].

3. Комунікаційні ризики: небезпечні контакти; кіберпереслідування; погрози [4; 5].

Для поширення шкідливого програмного забезпечення і проникнення в комп'ютери злочинці використовують не лише пошту, флешки й інші змінні носії інформації, а й викачані з Інтернету файли. Програмне забезпечення для миттєвого обміну повідомленнями нині є простим способом поширення вірусів, оскільки дуже часто використовуються для прямої передачі файлів. Діти, які не досвідчені в питаннях соціальної інженерії, можуть легко потрапити на домовленості зловмисника.

Небезпеки, які постають перед дітьми у разі підключення до Інтернету, є серйозними. Але недоцільно повністю заборонити дітям вихід в Інтернет, оскільки всесвітня мережа стає важливою частиною багатьох аспектів повсякденного життя. Тому під час роботи в мережі важливо бути обережними та використовувати засоби безпеки. Можливе встановлення на комп'ютер спеціально створених програм-фільтрів, які переривають перебування дитини в мережі у разі набору слова, на яке встановлено заборону. Є також фільтруючі програми, що блокують роботу комп'ютера щоразу, коли учень вводить свої особисті дані [1, с. 32].

Діти повинні знати, з якими загрозами вони можуть стикнутися в мережі та як можна уникнути загроз та небезпеки. Потрібно пояснити школярам правила безпечного використання Інтернету, допомогти вибрати нік та пароль краще до того, як вони отримають доступ до мережі та індивідуальні адреси електронної пошти. Знаходження в мережі багато в чому нагадує перебування у громадському місці. Вчителі або наставники вивчають разом з дітьми зміст мережі, навчають дітей уникати непристойного, небажаного, дотримуватися етикету в Інтернеті. Не всі діти володіють інформацією про безпеку Інтернету й не мають сформованих навичок онлайн-культури. Тому обов'язковим є знання правил безпечної поведінки в мережі [2, 6, 8]:

1. Не надавати свої паролі.

2. Не надавати особисту інформацію та інформацію про батьків.

3. Не надавати відповіді на послання непристойного та грубого змісту.

4. Повідомити старшим про отримання інформації, яка примусить почуватись незручно або налякано.

5. Не погоджуватись на зустріч з випадковим онлайнним другом. Якщо все-таки це необхідно, то зустріч повинна відбуватися в громадському місті або у присутності батьків.

6. Не відправляти своє фото.

7. Не здійснювати комерційні операції через Інтернет.

Сучасні технології сприяють ранньому розвитку учнів початкової школи в телекомунікаційній сфері, надають можливості дізнаватися нову інформацію раніше за своїх батьків за умов дотримання правил. Ще зовсім недавно користувачами Інтернету були діти з 11 років. Натепер інтернет-користувачами стають учні початкової школи (6–10 років).

Інтернет-технології стали природною складовою частиною життя дітей і сучасної молоді. Комп'ютер і гаджети є не тільки розвагою, але й засобом спілкування, самовираження та розвитку особистості. Самостійне пізнання інформаційного світу дає змогу розширити коло інтересів дитини і сприяє її додатковій освіті, спонукає до кмітливості, привчає до самостійного розв'язання завдань [3, с. 47].

Через відсутність достатнього досвіду учні ще не можуть реально оцінювати рівень достовірності й безпеки інформації, яка знаходиться в Інтернеті. У віртуальному світі знімаються заборони та обмеження морально-етичного й соціального характеру (насилля, руйнування, правові норми). Небезпека всесвітньої мережі виявляється й у виникненні інтернет-залежності – сучасної хвороби, за якої виникає нав'язливе бажання постійно перебувати в онлайн-просторі. У разі надмірного захоплення Інтернетом чи онлайн-іграми варто знайти альтернативу віртуальним інтересам дитини (гуртки, хобі, догляд за домашніми улюбленцями тощо) й перемкнути її увагу на досягнення успіхів у реальному житті.

Констатувальний етап дослідження довів, що 93% учнів початкової школи № 332 мають особистий доступ до мережі, з них знають про онлайн-небезпеку 73%, понад 60% дітей щодня

розмовляють в інтернет-чатах, а 20% можуть поділитися приватною інформацією про себе і свою сім'ю в обмін на товари чи послуги.

З метою вивчення стану безпеки Інтернету було проведено опитування учнів 2 класів, а також педагогів. Розроблені анкети дали нам змогу на добровільній та анонімній основі опитати 95 учнів і 27 учителів школи.

Учням та вчителям початкової школи були поставлені запитання, результати наведені в табл. 1.

Отримані результати дали змогу зробити висновки. Дітям шкільного віку необхідно пояснювати, що: відкритий незнайомий файл може привести до потрапляння в комп'ютер вірусу; є можливість отримання неприйнятних матеріалів, що провокують виникнення ненависті, спонукають до здійснення небезпечних чи протизаконних дій; є небезпека для дитини, що надходить із сайтів, різноманітних чатів, електронної пошти, систем миттєвих сторінок, що відображаються у вигляді спливаючого вікна будь-якого змісту, особливо порнографічного; небезпека надання відомостей особистого характеру, такі як ім'я, прізвище, адреса, вік, стать або інформації про членів сім'ї; чат-бесіди можуть примушувати дітей видати особисті та банківські дані, такі як номери рахунків, кредитних карток, паролі; є проблема, що виникає у разі виходу дітей в Інтернет і можливість робити онлайн-покупки без відома дорослих.

Результати опитування педагогів про актуальність проблеми впливу Інтернету на учнів у закладах середньої освіти показали, що: 73% опитаних учителів вважають цю проблему актуальною; 9% її такою не вважають; 8% опитаних дали відповідь «Можливо». Отримані відповіді свідчать про те, що необхідно посилити роботу в закладах загальної середньої освіти з формування безпечної поведінки в Інтернеті учнів початкових класів. Серед відповідей про те, якої інформації про організацію та вдосконалення роботи вчителям не вистачає, опитані фахівці назвали: інформування про проблему, проведення тренінгів, професійні бесіди на тему правила поведінки в Інтернеті.

Таблиця 1

Запитання учням	Так, безпечно, %	Небезпечно, %
Чи безпечно перебувати в Інтернеті?	37	73
Чи безпечно здійснювати оплату послуг (ігор, розваг...) через мережу без присутності дорослих?	12	88
Чи безпечно погоджуватись на зустріч з людиною з Інтернету?	5	95
Чи безпечно запрошувати інтернет-друзів додому?	7	93
Чи безпечно довгий час перебувати в мережі?	8	92
Чи може потрапити вірус до твого гаджету через Інтернет?	20	80
Чи знаєш ти, як потрапляє вірус до твого гаджету?	40	60
Чи є в тебе дома правила користування Інтернетом?	55	45

З метою визначення ставлення до діяльності учнів початкової школи в Інтернеті була проведена дослідно-експериментальна робота з їхніми батьками: 84% батьків вважають Інтернет необхідним складником навчання та розвитку сучасних дітей. Разом із тим лише 63% батьків вважають, що мережа є небезпечною для їхніх дітей, а 42% опитаних батьків визнали, що вони задоволені, коли їхня дитина проводить час в Інтернеті. Про правила безпечної поведінки чули та їх дотримуються лише 63% батьків, а 37% вважають їх неважливими. 76% батьків чули про небезпеки, з якими можуть зіткнутися їхні діти, проте 37% не знають і не вважають їх загрозами для дітей. На питання: «Що вам цікаво дізнатись про безпечну поведінку в Інтернеті?» найпоширеніша відповідь: «Як сформувати безпечну поведінку учнів початкової школи в Інтернеті?».

Перш за все, щоб забезпечити безпеку дитини в мережі, треба розуміти її вікові особливості, що впливають на поведінку у віртуальному світі. Якщо вашій дитині від 5 до 7 років, її провідною діяльністю є гра. Саме тому діти дуже люблять грати в онлайн-ігри, проте батькам слід контролювати, аби частка розважальних ігор в онлайн-просторі не перевищувала розвивальні та навчальні. Такий віковий період є найважливішим для вивчення правил поведінки в мережі. При цьому потрібно розуміти, що, незважаючи на знання певних правил, діти можуть порушувати їх, тому необхідність батьківського контролю для учнів початкової школи дуже висока. Маленькі діти повинні виходити в Інтернет лише під наглядом дорослих ще й тому, що їм потрібна допомога в навігації під час пошуку сайтів.

Якщо вашій дитині від 8 до 10 років, учні цього віку прагнуть самостійно досліджувати навколишній світ, задовольняючи інтерес до пізнання, зокрема й за допомогою Інтернету. З огляду на вік дитини, контроль за її діяльністю в мережі має бути досить високим. У цьому віці учні легше засвоюють складний навчальний матеріал і допомогти тут може використання навчальних і розвиваючих онлайн-завдань. Надто суворе контролювання з боку дорослих може викликати негативну реакцію дитини й стати причиною приховування нею діяльності в мережі. Одна з найважливіших умов безпеки дитини в Інтернеті – довіра між нею та батьками.

Загрози, які постають перед дітьми у разі підключення, є серйозними, але було б недоцільним повністю заборонити дітям вихід в Інтернет. Батькам варто пам'ятати, що онлайн-простір є цінним ресурсом із великою кількістю захоплюючої та навчальної інформації для розвитку дитини.

З огляду на отримані результати та зацікавленість учнів, батьків та педагогів у додатковій інформації з цієї проблеми та бажання правильно вирішувати ситуації необхідно запровадити систе-

матичну соціально-педагогічну роботу, спрямовану на профілактику і подолання негативних впливів Інтернету з урахуванням інтересів учнів та із залученням усіх учасників освітнього процесу.

Може здатися, що нічого особливого в онлайн-спілкуванні немає! Що може бути в Інтернеті? Завантаження музики, обмін миттєвими повідомленнями, електронна пошта та гра в онлайн-ігри. За допомогою пошукових серверів учні знаходять інформацію будь-якого змісту та якості в мережі. Більшість реєструються у приватних чатах та спілкуються на будь-які теми, видаючи себе за дорослих (брутальний гумор, насильство, азартні ігри, еротичні та порносайти, розміщення провокаційних фото, фривольні розмови, в результаті чого стають жертвами сексуальних домагань). Проблема безпечного перебування дитини в Інтернеті найчастіше зводиться до підтримки розвитку технологій, які б захистили дітей у мережі. Та ця проблема не є винятково технічною або технологічною. Вона стосується виховних, освітніх і етичних, а також соціальних та правових аспектів. Щоразу, коли учень підключається до Інтернету, він стикається з низкою небезпек та загроз [7, с. 65].

За словами американської дослідниці Парі Афтаб, що займається питаннями безпеки дітей в Інтернеті, кращий фільтр, який може справді захистити в мережі та розв'язати багато інших проблем, – в голові самої дитини, а дорослим лише потрібно допомогти налаштувати його. Саме в родині закладаються основи поведінки дитини в світі, й віртуальний простір не має бути винятком. Батькам варто приділяти серйозну увагу безпеці своїх дітей й підвищенню їхньої обізнаності про загрози інформаційного середовища [10, с. 35]. Та найголовніше, дитина повинна розуміти, що ви не позбавляєте її вільного доступу до комп'ютера, а насамперед оберігаєте. Чим молодшою є дитина, тим більше уваги слід приділяти спільному використанню Інтернету. З підвищенням рівня самоконтролю дитини поступово знижується потреба в батьківському контролі.

Висновки та перспективи дослідження.

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що учням початкової школи необхідно дотримуватися правил безпечної поведінки, знати небезпеки та загрози в Інтернеті.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми. Перспективами подальшого дослідження є більш детальне вивчення підготовки соціальних педагогів до профілактичної роботи з формування безпечної поведінки дітей та їхніх батьків в Інтернеті.

Список використаної літератури:

1. Губарова О. Безпека дітей в Інтернеті. *Шкільний світ*. 2011. № 6.

2. Спеціалізований вебресурс. URL: <http://www.nachalka.com/bezopasnost>.
3. Діти в Інтернеті: як навчити безпеки у віртуальному світі : посібник для батьків / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець та ін. Київ : ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
4. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навчально-методичний посібник. / А. Кочарян, Н. Гущина. Київ, 2011. 100 с.
5. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями / О. Удалова, О. Швед, О. Кузнєцова та ін. Київ : Україна, 2010. 72 с.
6. Пам'ятка для батьків «Діти. Інтернет. Мобільний зв'язок», розроблена Нац. експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі.
7. Васильєва О.В. Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами міжпредметних зв'язків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 «Теорія навчання». Тернопіль, 2015. 18 с.
8. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%-D1%81%D0derj-standart-pochatk-new.pdf>.
9. Каюмов А.Т. Коммуникативная компетентность – цель образовательного процесса. Высшее образование в России. 2007. № 6. 151–165 с.
10. Hymes D.H. On Communicative Competence. Sociolinguistics: selected readings. / In J.B. Pride and J. Holmes (eds) Harmondsworth : Penguin, 1972. Pp. 269–293.
11. Марина Корольчук. вебресурс. URL: <https://learning.ua/blog/201811/dity-v-interneti-realni-zahrozy-virtualnoho-svitu/>, 2018.

Veretenko T., Lazarenko O. Formation of safe behavior primary school students on Internet

The article is devoted to the problems of primary school students in Internet. Emphasis is placed on the possibility of using Internet resources in the educational process of secondary education, accelerate and optimize the educational process, improve its quality through maximum structure and interesting form of presentation of material for discovery, creativity and communication. The Internet environment has become comfortable for students; they seek to expand social contacts, independence and self-affirmation. However, the dangers and threats posed by online activities remain out of the attention of primary school students and their parents. Isolated threats of online space: thematic threats (propaganda of violence and drugs; tobacco and alcohol advertising; obscene texts; pornography); security breaches (viruses; spam; online fraud; collection and disclosure of private information); communication risks (dangerous contacts; cyberbullying; threats). The study showed the need to explain elementary school students that: an open unfamiliar file can lead to a virus entering a computer; the possibility of obtaining materials that encourage dangerous or illegal actions; danger to the child coming from sites, various chats, e-mail, systems of instant pages of pornographic content; providing information about personal and family members, such as name, address, age, gender; chat conversations: can force children to give out bank details, account numbers, credit cards, passwords; a problem that arises when shopping online without the knowledge of adults. Elementary school students are not yet able to realistically assess the level of reliability and security of information on the Internet. The dangers of the World Wide Web are also manifested in the emergence of Internet addiction – a modern disease, in which there is an obsessive desire to be constantly online. If you are obsessed with the Internet, you should find an alternative to the primary school students' virtual interests (for examples: clubs, hobbies, pet care).

The study showed the impact of Internet communication on the behavior of primary school students. Lack of awareness of the rules of conduct and the need to form safe behavior on the Internet.

Key words: *Internet, threats, danger, safe behavior, rules of conduct, primary school students.*